Universiteit
Leiden
The Netherlands

Een Rijnlandse serie adelskronieken 1533–1542. Het zogenaamde Voorste Haagsche Handschrift

Porck, M.H.

Citation
Porck, M. H. (2006). Een Rijnlandse serie adelskronieken 1533–1542. Het zogenaamde Voorste Haagsche Handschrift. *Millennium : Tijdschrift Voor Middeleeuwse Studies*, *20*, 44-62. Retrieved from https://hdl.handle.net/1887/20969

Version:	Not Applicable (or Unknown)
License:	Leiden University Non-exclusive license
Downloaded from:	https://hdl.handle.net/1887/20969

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Millennium, *tijdschrift voor middeleeuwse studies*
jaargang 20 (2006), nummer 1, pagina's 44-62

Een Rijnlandse serie adelskronieken (1533-1542)
Het zogenaamde 'Voorste Haagsche Handschrift'

Thijs Porck

M.H. Porck, BA (1984) studeert Middeleeuwse Geschiedenis aan de Universiteit van Leiden.

In de tijd dat Dagobert II Frankrijk regeerde, vond een zonderling voorval plaats. Johan van Arkel ontvluchtte het land, bevreesd als hij was voor de woede van de Franse koning; hij had immers diens neef, de graaf van Bar, vermoord. Via de Maas en de Alme reisde Johan van Arkel tot in het land van Altena. Vandaar zette hij zijn tocht voort per boot. Hij liet zich hierbij leiden door een zwaan, die voor de boot uit vloog en hem uiteindelijk naar de plaats bracht waar later het dorp Arkel zou worden gesticht. Volgens menig middeleeuws kroniekschrijver was deze Johan een nazaat van een groep Trojanen die samen met Francio, zoon van de mythische Hector, uit het oude Troje waren gevlucht.[1] Hij stond aan de basis van het adelsgeslacht van Arkel dat in de vijftiende eeuw een geruchtmakende rol zou spelen in het graafschap Holland.

Deze Arkelse zwaanriddersaga staat binnen de laatmiddeleeuwse historiografie niet alleen; ook aan andere adellijke geslachten werd een mythische oorsprong toegeschreven. Zo beweerde de Hollandse familie Van Egmond af te stammen van de Friese koning Radboud en via hem gelieerd te zijn aan de 'Friese' vorsten Hengest en Horsa.[2] De Brederodes schermden, net als de familie van Arkel, met hun Trojaanse afstamming, maar voegden daarbij een familierelatie met het Hollandse gravenhuis toe. Het geslacht van Wassenaar zou uiteindelijk al deze Hollandse afstammingsmythen overtreffen door hun genealogie te laten beginnen bij de Catten, die al lang voor de Trojanen in de omgeving van Katwijk leefden.[3]

Deze mythes vinden we vooral in de zogenaamde 'adelskronieken'. De adelskroniek laat zich omschrijven als een genealogisch geschrift met een, door de opname van bijzonderheden over de beschreven voorouders, kroniekmatig karakter.[4] Binnen de Hollandse historiografie doen de adelskronieken relatief laat hun intrede; waar in Vlaanderen en Frankrijk al in de twaalfde en dertiende eeuw een begin te zien is van dit soort werken, moeten alle Hollandse adelskronieken na 1475 worden gedateerd.[5]

Jan Romein is een van de eerste personen die aandacht schonk aan de Hollandse adelskroniek; tot een positief oordeel kwam hij echter niet. Het zou gaan om geschriften waarbij de adel 'tallooze fantasterijen en ... bewuste verzinsels' inzette om haar hoge status te behouden. In de visie van Romein bevond de adel zich aan het einde van de Middeleeuwen in een periode van verval, waarbij er een behoefte ontstond om 'kunstmatige scheidingslijnen op te trekken, nu de natuurlijke, door het wegvallen van zijn [die van de adel] oorspronkelijke sociale functie, meer en meer gesloopt werden'.[6] Tijdgenoten, zoals Andriessen en Roefs, namen Romeins visie min of meer over en er ontstond een algemeen beeld van de adelskroniek als een fantasierijk instrument van politieke beeldvorming, ingezet door een in verval geraakte adel.[7]

Dit weinig vleiende imago van de adelskroniek heeft er wellicht toe bijgedragen dat zij lange tijd als brontype nauwelijks voor vol is aangezien. In de recente historiografie worden echter steeds meer kanttekeningen en nuances geplaatst bij het beeld van Romein en de zijnen. Ten eerste hoeft het zeker niet zo te zijn dat het initiatief voor elke adelskroniek vanuit de adel zelf kwam. Ook de aan de adel verbonden kloosters kunnen hierin een grote rol hebben gespeeld. De historica Shopkow beschrijft hoe een klooster een adelskroniekachtig geschrift opstelde voor een Vlaams adelsgeslacht, om zo te tonen dat de voorvaders van de toenmalige heer het klooster altijd financiële steun hadden geboden. Het klooster hoopte hiermee de nieuwe heer aan te zetten tot een voortzetting van deze praktijk.[8] Ook het Hollandse klooster Egmond kende een rijke historiografische traditie en kon beschikken over een uitvoerig archief.[9] Dit klooster wordt in verband gebracht met het verschijnen van de kronieken van Cornelius Aurelius en Johannis a Leydis, maar ook met geschriften over de heren van Egmond.[10]

1 T. Hage, 'Van Zwanen en Trojanen: Laatmiddeleeuwse origografie in Noord-Brabant', in: A.A. Bijsterveld, J.A.F.M. van Oudheusden en R. Stein (red.), *Cultuur in het Laatmiddeleeuwse Noord-Brabant* (Den Bosch 1998), 77 – 87.
2 A. Janse, 'Vorstelijk en Autochtoon: Het Friese Verleden van de Egmonds', in: R. H. Bremmer, L.G. Jansma en P. Visser (red.), *Speculum Frisicum: studzjes oanbean oan Philippus H. Breuker* (Leiden 2001), 47.
3 Den Haag, KB 131 G 31, ff. 1-1v.
4 M. Lulofs, 'Die van Brero heeft men eens gesien. De Brederode-kroniek van Jan van Leiden' in: B. Ebels-Hoving, C.G. Santing en C.P.H.M. Tilmans (red.), *Genoechlicke ende lustige historiën. Laatmiddeleeuwse geschiedschrijving in Nederland* (Hilversum 1987) 79 – 82.
5 A. Janse, *Ridderschap in Holland: Portret van een adellijke elite in de Late Middeleeuwen* (Hilversum 2001), 282.
6 J. Romein, *Geschiedenis van de Noord-Nederlandse geschiedschrijving in de Middeleeuwen: Bijdrage tot de beschavingsgeschiedenis* (Haarlem 1932), 212 – 214.
7 Zie W.F. Andriessen, *Historia dominorum de Teysterband etc.* (Purmerend 1933), en V.J.G. Roefs, *De Egmondsche Abtenkroniek van Johannis a Leydis* (Sittard 1942), 31.
8 L. Shopkow, 'Dynastic History' in: D.M. Deliyannis (red.), *Historiography in the Middle Ages* (Leiden 2003), 234 – 239.
9 G.N.M. Vis, 'Historiografie in Middeleeuws Egmond', in: G.N.M. Vis, *et al* (red.), *Heiligenleven, annalen en kronieken* (Hilversum 1990), 9 – 23.
10 Voor dit laatste, zie: A. Janse, 'Vergane Glorie? Een Hollands Adelskroniekje in de Bourgondisch-Habsburgse periode', *Leidschrift* 15 (2000), 14 – 35.

Een tweede, alternatieve initiatiefnemer was de geschiedschrijver zelf. Geleerde geschiedvorsers als Leydis, Theodericus Pauli en Willem van Berchen zijn niet alleen bekend om hun adelskronieken; zij schreven ook gewestelijke kronieken. Het is niet ondenkbaar dat hun interesse in de geschiedenis van de illustere adellijke geslachten verband hield met hun poging licht te laten schijnen over het verre verleden van Holland.[11] Geschriften over adellijke geslachten kunnen zo getuigen van een bredere belangstelling voor het verleden van een bepaalde streek.

Romeins stelling dat het ontstaan van de adelskroniek kan worden verklaard door een in verval geraakte adel wordt tegengesproken door recent onderzoek van Van Nierop, Contamine en Janse.[12] Een groot deel van de adel bevond zich in de late Middeleeuwen allesbehalve in verval. Sommige adellijke geslachten waren zelfs machtiger dan ooit tevoren, zoals de Egmonds en Brederodes.[13] Daarbij is het veelzeggend dat het juist de succesvolste geslachten zijn die in verband moeten worden gebracht met het verschijnen van de Hollandse adelskroniek.[14]

Roefs stelt dat de rivaliteit tussen de verschillende adellijke families in de periode van de Hoekse en Kabeljauwse Twisten moet worden gezien als de reden voor het ontstaan van de adelskroniek. Hij illustreert dit door erop te wijzen dat de Hoeksgezinde historiograaf Johannes a Leydis het Brederodegeslacht voorziet van zeer roemruchte voorouders, onder wie de Trojanen, terwijl de Kabeljauwsgezinde Theodericus Pauli de Brederodes als betrekkelijk jong voorstelt en ze van de Teijlinghens laat afstammen.[15] Deze politieke verklaring vindt over het algemeen meer steun dan die van de in verval geraakte adel. Zo bevestigt Lulofs' onderzoek naar *de Brederode-kroniek* van Johannis a Leydis het verhaal van Roefs en spreekt ook Janse hier min of meer zijn voorkeur voor uit.[16]

De rivaliteit tussen verschillende geslachten biedt echter onvoldoende verklaring voor de vrij plotselinge populariteit van de adelskroniek in het laatste kwart van de vijftiende eeuw: de strijd tussen de Hoeken en Kabeljauwen was toen immers al meer dan een eeuw oud. Waarom eerdere conflicten geen rivaliserende kronieken hebben gegenereerd, blijft onduidelijk. Zijn de nieuwe omstandigheden vanaf de regeringsperiode van Maximiliaan en Maria van Bourgondië (1477-1482) dan misschien van doorslaggevende betekenis geweest? Cools beschrijft uitvoerig hoe de Hollandse edelen tijdens deze periode steeds meer betrokken werden bij het landsbestuur. Sommige van hen bevonden zich regelmatig in de directe omgeving van de Bourgondische vorst.[17] Hierdoor zullen zij vaker en intensiever in contact zijn gekomen met buitengewestelijke edelen, bij wie het genre van de adelskroniek al langer bekend was. Wellicht zijn de

11 Janse, *Ridderschap*, 287 – 289.
12 Zie: Janse, *Ridderschap*, H.F.K. van Nierop *Van ridders tot regenten. De Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw* (Amsterdam 1990) en P. Contamine 'The European Nobility' in: C.T. Allmand (red.), *The New Cambridge Medieval History VII* (Cambridge 1998), 89 – 105.
13 Janse, 'Vergane Glorie?', 23.
14 Janse, *Ridderschap*, 287.
15 Roefs, *Abtenkroniek*, 31.
16 Lulofs, 'Die van Brero', 79 – 99 en Janse, 'Vergane glorie?' 14 – 35.
17 H. Cools, *Mannen met macht: Edellieden en de moderne staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen (1475 – 1530)* (Zutphen 2001), 63 – 84.

Hollandse edelen door deze buitenlandse voorbeelden geïnspireerd. Dit zou verklaren waarom de eerste adelskronieken lijken te zijn ontstaan in de kring rondom de machtigste adelsgeslachten. De introductie van het genre 'adelskroniek' zou in dit geval geen vernislaagje zijn voor een adel in verval, maar eerder een uiting van de 'internationalisering' van de Hollandse geslachten.

Tot hiertoe hebben we ons beperkt tot de uitvoerige kronieken van vooraanstaande geslachten: Arkel, Brederode en Egmond. Er zijn echter ook kronieken gewijd aan beduidend minder vooraanstaande geslachten, zoals Poelgeest, Borsselen en Alkemade. Deze zijn bovendien zo kort en zakelijk dat verheerlijking van het desbetreffende geslacht niet aan de orde lijkt. De korte kroniekjes zijn overgeleverd in twee reeksen: een Latijnse en een Middelnederlandse. Tot nog toe is aangenomen dat beide series het resultaat zijn van het samenvoegen van verschillende kronieken die voordien zelfstandig bestonden. Hierdoor is het beeld ontstaan dat het schrijven van een adelskroniek een behoefte was die door de gehele adel, van hoog tot laag, werd gevoeld. Daardoor zouden de hierboven gegeven verklaringen – rivaliserende hoge adel, internationalisering van hoge edelen – weer op losse schroeven komen te staan. De genoemde overwegingen golden immers niet voor lage edelen.

In het licht van het voorgaande is het van belang de samenstelling en het karakter van de kroniekenseries nader te analyseren. Hebben al die kleine adellijke families min of meer tegelijkertijd hun geschiedenis te boek gesteld of laten stellen? Of moeten we anderen verantwoordelijk houden voor de vervaardiging van deze werkjes? Zo ja, met welk doel gebeurde dat? Met de behandeling van deze vragen, waarbij ik me hier zal beperken tot de Middelnederlandse reeks, hoop ik bij te kunnen dragen aan een beter begrip van een merkwaardig fenomeen: de bloei van de adelskroniek in Holland rond 1500.

'Het Voorste Haagsche Handschrift' ofwel *De Rijnlandse Kroniekenserie*

In haar *Repertorium* uit 1981 noemt Carasso-Kok onder het kopje 'adelskronieken' twee reeksen.[18] Beide werden voor het eerst besproken in het proefschrift van W.F. Andriessen uit 1933, waarin de meeste aandacht uitgaat naar de Latijnse reeks, die door Andriessen integraal werd uitgegeven. Deze zogenaamde *Mierop-serie*, genoemd naar een van haar kopiisten, beschrijft de genealogie van 32 adellijke geslachten en zou rond het jaar 1480 zijn ontstaan.[19] In een van de door hem besproken handschriften – Den Haag, KB 131 G 31 – trof Andriessen een vergelijkbare, Nederlandstalige serie adelskronieken aan, voorafgaande aan een afschrift van de *Mierop-Serie*.[20] Hij noemde deze serie 'het Voorste Haagsche Handschrift' en behandelde haar slechts oppervlakkig. De serie is echter een zelfstandige bestudering meer dan waard.

18 M. Carasso-Kok, *Repertorium van verhalende historische bronnen uit de Middeleeuwen: Heiligenlevens, annalen, kronieken en andere in Nederland geschreven bronnen* (Den Haag 1981), 174 – 177.
19 Andriessen, *Historia Dominorum*, XLVI.
20 Ibidem., VIII – IX.

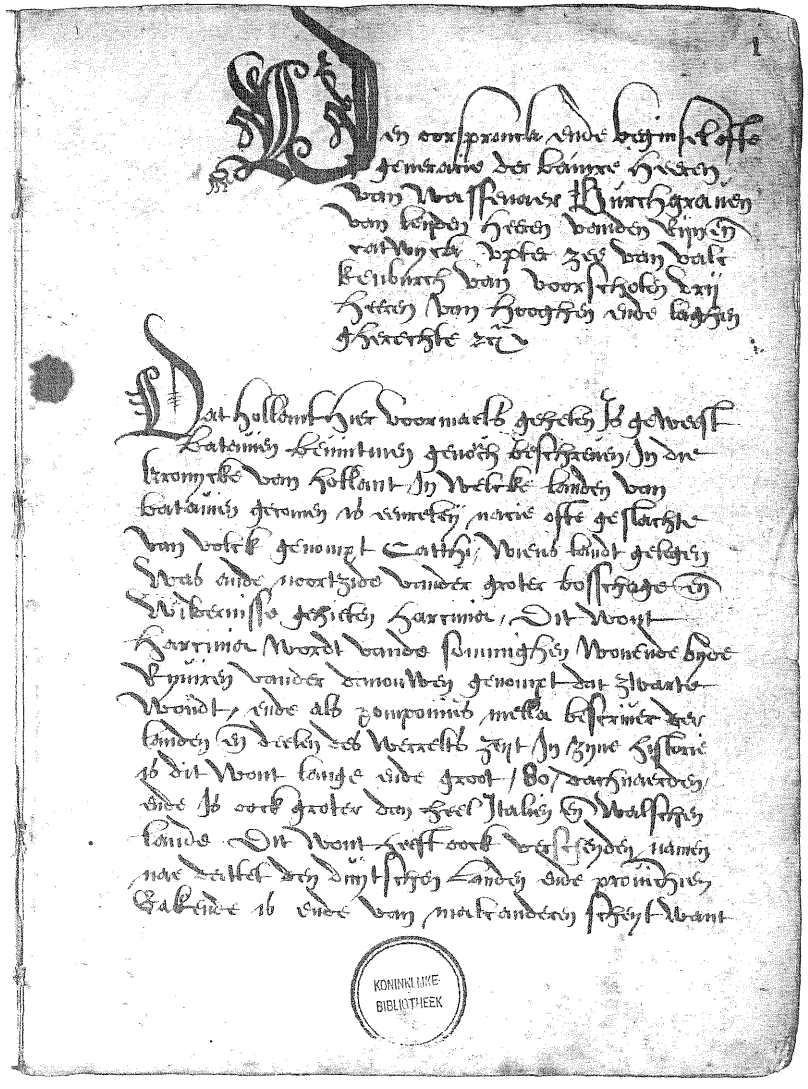

Begin van de Wassenaar-kroniek (Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 131 G 31, f. 1r)

De Nederlandstalige serie adelskronieken is uitvoeriger dan de Latijnse serie en bevat kronieken en genealogieën van een groter aantal families, 41 in totaal. Het merendeel van deze families, zoals de Van Wassenaars, Egmonds en Alkemades, is van Hollandse origine. Uitzonderingen hierop vormen de geslachten Van Kruiningen, Van Borselen en Van der Veer; deze families hebben wel banden met Holland, in de vorm van heerlijkheden en huwelijken, maar zijn afkomstig uit Zeeland. Toch is het terecht om te spreken van een verzameling Hollandse adelskronieken: voorzover de geslachten niet tot Holland behoorden, hadden zij hier wel grote belangen. Bovendien worden de genoemde Zeeuwse geslachten in de *Divisiekroniek* van Aurelius, een werk waarnaar in de serie verwezen wordt, ook onder de Hollandse edelen geschaard.[21]

Een opvallend element binnen deze serie adelskronieken is de ruime aandacht voor laag-adellijke families uit het Rijnland: de families van Warmond, Waterland, Poelgeest en Alkemade, die voordien geen plaats hadden binnen de adelshistoriografie. Janse stelt dat de auteur van deze serie adelskronieken mogelijk banden heeft gehad met de Rijnlandse familie van Wassenaar, dit op basis van het ronduit positieve beeld dat deze auteur van hen schept.[22] Het brongebruik, waarvoor het huisarchief van de heren van Warmond werd geraadpleegd, wijst er op dat de auteur afkomstig is uit de streek rondom Leiden. Gezien deze duidelijke Rijnlandse dimensie binnen de serie spreek ik liever van *De Rijnlandse Kroniekenserie*, in plaats van de tot nu toe gebezigde naam 'het Voorste Haagsche handschrift', een aanduiding die te beperkt is, aangezien de tekst in meerdere handschriften bewaard is gebleven.

De stijl waarin deze kronieken geschreven zijn, is kort en zakelijk: op beknopte wijze wordt de erflijn van de geslachten gevolgd, de huwelijkspartners en het nageslacht opgenoemd en soms kort uitgewijd over belangrijke gebeurtenissen. Lyrische uiteenzettingen van meerdere regels over beroemde daden van voorouders zijn op het eerste gezicht afwezig; het geheel heeft meer weg van een zakelijk overzicht. De kronieken verschillen nogal in lengte; waar de Rijnlandse Wassenaarkroniek in 'het Voorste Haagsche Handschrift' 12 folia beslaat, wordt de genealogie van de graven van Oostervant slechts op één bladzijde behandeld.

Naast 'Het Voorste Haagsche Handschrift' – Den Haag, KB 131 G 31 – noemt Carasso-Kok in haar *Repertorium* nog zeven andere handschriften waarin deze serie geheel of gedeeltelijk bewaard is gebleven; vijf hiervan zijn gedateerd vóór 1600.[23] In mijn eigen onderzoek vond ik een negende exemplaar dat ook voor aanvang van de 17e eeuw is vervaardigd.[24] Op basis van een gedetailleerde tekstvergelijking heb ik kunnen vaststellen dat de door Andriessen gebruikte versie inderdaad het dichtst bij het origineel

21 De Zeeuwse families staan temidden van de Hollandse geslachten in 'kapittels' die titels dragen als "Van den edelen geboertigen ridderen ende mannen die doen in Hollant waren" en "Van den edelen die doe in Hollant waren", zie: Aurelius, *Divisiekroniek*, f. 203 (Div. 22, cap. 34), f. 231 (Div. 26, cap. 39).
22 A. Janse, 'Vorstelijk en autochtoon', 55.
23 Carasso – Kok, *Repertorium*, 176 – 177 (nr. 149).
24 Den Haag, CBG, GHS 01 A 02. In dit handschrift zijn aantekeningen bewaard gebleven van Johan van Duivenvoorde van Woude, zie hieronder.

staat.[25] De andere handschriften geven echter belangrijke informatie over de receptie van de tekst en de kringen waarbinnen zij werd gebruikt. Bovendien vinden we hierin vaak toevoegingen van de kopiist. In de meeste gevallen gaat het hierbij om details, in twee gevallen gaat het echter om bewerkingen die een zwaarder stempel op de tekst van de *Rijnlandse Kroniekenserie* drukten; beide bewerkingen kunnen verbonden worden aan twee vooraanstaande Hollandse edelen uit de 16e eeuw: Reinoud III van Brederode (1493-1556) en Johan van Duivenvoorde van Woude (1547-1610).

Binnen het kader van dit artikel is de bewerking van Johan van Duivenvoorde van Woude het interessantst.[26] De Duivenvoordes stamden immers af van het binnen de *Rijnlandse Kroniekenserie* zo geprezen geslacht Wassenaar. Aantekeningen in Van Duivenvoordes eigen hand zijn te vinden in de marges van een handschrift van het Centraal Bureau voor Genealogie: GHS 01 A 02.[27] Een deel van deze aantekeningen vinden we, integraal opgenomen, terug binnen de tekst van latere handschriften.[28] Johan voorzag de meeste kronieken van een vervolg tot aan het laatste kwart van de zestiende eeuw en voegde enkele door hemzelf geschreven kronieken toe, gewijd aan geslachten als Van Assendelft, Bronchorst, Foreest en Van Heemskerk.[29] Deze bewerking geeft ons niet alleen veel extra informatie over de beschreven geslachten, maar ook over de persoon van Johan van Duivenvoorde zelf en diens, blijkbaar niet geringe, interesse in genealogie.[30]

De Rijnlandse Kroniekenserie als eenheid

Mijns inziens vormen de adelskronieken in de Rijnlandse serie een hecht geheel en zijn ze door één en dezelfde auteur geschreven. Een van de aanwijzingen hiervoor is de constante, zakelijke stijl; steeds worden dezelfde termen gebruikt en soms worden zinsneden letterlijk herhaald in een andere kroniek. Ook de vele kruisverwijzingen van de ene kroniek naar de andere wijzen erop dat deze serie een samenhangend geheel vormt. Het brongebruik vormt een aanwijzing in dezelfde richting: kronieken over verschillende geslachten refereren aan dezelfde bronnen en zijn zo te herleiden tot één en dezelfde auteur. Zowel in de kroniek van de heren van Wassenaar als in de kroniek van de heren van Leerdam is gebruik gemaakt van de *Divisiekroniek* van Aurelius en in meerdere kronieken worden ambtelijke bronnen van het adellijke huisarchief van de heren van Warmond gebruikt. Ten slotte duidt de duidelijk aanwezige Rijnlandse dimensie binnen deze serie op één auteur met een duidelijk motief – het ophemelen van de Wassenaars – en een duidelijk interessegebied: de Rijnlandse adel. Zowel het brongebruik als de Rijnlandse dimensie zullen hieronder verder worden uitgewerkt.

25 M.H. Porck, 'Want sommige hebben gescreven uut gonst, sommige uut haet ende partije...' Een editie van een Rijnlandse kroniekenserie (ca. 1530 – 1542), voorzien van introductie en indices, ongepubl. BA-scriptie. Universiteit Leiden 2005. Handschrift KB 131 G 31 bevat naast de *Rijnlandse Kroniekenserie* ook de *Mierop-serie*; de series zijn echter met een verschillende hand geschreven en op andersoortig papier (verschillend watermerk). Carasso-Koks datering van het gehele handschrift als '2e helft 16e eeuw' is mijns inziens onjuist: de binnen het Nederlandstalige gedeelte gebruikte hand wijst eerder op het begin van de zestiende eeuw. Ook inhoudelijk beperkt de tekst zich tot die periode. De twee series zijn later, aan het begin van de 17e eeuw, bij elkaar gevoegd, waarschijnlijk door een telg uit het geslacht van Leuwen: zowel op de laatste bladen van de Middelnederlandse serie (98v – 99v) als op het laatste blad van de Latijnse serie (f. 177) vinden we genealogische informatie van het geslacht van Leuwen die doorgaat tot na 1580.

26 Op de Brederoodse bewerking van de *Rijnlandse Kroniekenserie* hoop ik binnen een ander verband terug te komen.

27 Van der Steur beschrijft dit handschrift, maar lijkt niet op de hoogte te zijn van haar relatie met de *Rijnlandse Kroniekenserie*. A.G. Van der Steur, 'Johan van Duvenvoirde en Woude (1547 – 1610), Heer van Warmond, Admiraal van Holland', in: *Hollandsche Studiën 8* (1975), 63 – 72.

28 Andere handschriften zijn: Warfusé, hs. d'Oultremond, Den Haag, NA AFW inv. nr. 2 en Den Haag, Hoge Raad van Adel, Collectie van Spaen 24.

29 Andere geslachten: Renesse, Heemstede, Adrichem, Schooten, Bakenesse, Zanen, Wissen, Sijl en Schagen. Zie: Den Haag, CBG, GHS 01 A 02, ff. 145 – 175.

30 Van der Steur, 'Johan van Duvenvoirde en Woude', 238 – 239.

Datering

De tekst van de *Rijnlandse Kroniekenserie* is voltooid in de eerste helft van de zestiende eeuw. Een aanwijzing hiervoor is het feit dat alle kronieken omstreeks deze periode eindigen. Het jongste feit waar de serie melding van maakt is de dood van Philips van Mateness in het jaar 1533, de serie moet dan ook pas na 1533 zijn voltooid. Op basis van de sterfdata van de door de auteur genoemde tijdgenoten, is het mogelijk een *terminus ante quem* van de serie vast te stellen. Van de volgende figuren wordt in de tekst duidelijk dat zij bij tijde van schrijven nog in leven zijn: Gerrti van Lockhorst (†1548), Willem van Alkemade van Coulster (†1553) en Maximiliaan van Hoorn (†1542). Met enige zekerheid mag daarom gesteld worden dat de *Rijnlandse Kroniekenserie* tot stand moet zijn gekomen tussen 1533 en 1542.[31]

Een ander argument voor de claim van het ontstaan van deze serie in de eerste helft van de zestiende eeuw, levert de bewerking die verbonden dient te worden aan Reinoud III van Brederode. Deze moet voor diens dood in 1556 zijn vervaardigd, wat betekent dat de *Rijnlandse Kroniekenserie* al rond 1550 enige bekendheid genoot.[32]

Het doel van de Rijnlandse anonymus was zonder twijfel de verheerlijking van het Wassenaargeslacht. Dit bereikte hij op drie manieren. Hij voorzag de Wassenaars van een wonderbaarlijke genealogie, leverde kritiek op afstammingsmythen van andere 'hoge' geslachten en plaatste de Wassenaars vooraan in een serie over Hollandse geslachten, als waren zij het hoogste geslacht van het hele gewest. De auteur gebruikte verschillende bronnen en de bestudering van zijn omgang hiermee roept het beeld op van een auteur die zich manifesteert als een creatief, veelzijdig historicus.

Wassenariae stirpis egregius assertor

Binnen de laatmiddeleeuwse adelshistoriografie van Holland stonden aanvankelijk de geslachten Brederode, Egmond en Arkel centraal; aan de familie van Wassenaar werd nauwelijks aandacht besteed. De Wassenaarkroniek in de *Rijnlandse Kroniekenserie* is de eerste adelskroniek die exclusief aan de erflijn van deze familie is gewijd. Zoals hierboven reeds enkele malen gesteld, gebeurde dit op een bijzonder positieve wijze.

31 Den Haag, KB 131 G 31, ff. 48, 70, 87.

32 Utrecht, UB 1185, ff. 57v. Reinoud III wordt in een bewerkte passage "mijnen gunstigen heer" genoemd, de bewerking moet dus ten tijde van diens leven uitgevoerd zijn.

De familie van Wassenaar wordt binnen deze kroniek namelijk in verband gebracht met de eerste inwoners van Holland ofwel Batavia: een Germaanse stam, genaamd de Catten, stichters van onder andere Katwijk (Catten-wijk).[33] De Wassenaars zouden afstammen van de koningen van deze stam, die zich, op basis van het bezit van de tolheffing over de Rijn, ook wel de 'heren van het water' of 'waterheren' noemden. Aangezien het een Germaanse stam betrof, redeneert onze Rijnlandse auteur dat ze zichzelf 'Wasser Heren' moeten hebben genoemd; hetgeen een etymologische basis verschaft voor de naam 'Wassenaar'. Eenzelfde referentie aan de heerschappij over het water vond de auteur in het door de Wassenaars gevoerde wapen:

> *"want zij voeren die mane, die vrouwe is van der zee ende der wateren, als wij dagelicx zien an den ebbe ende an den vloet van der zee"*[34]

Een van deze 'Wasser Heren', koningen van de Catten, was niemand minder dan Julius Civilis, de beroemde aanvoerder tijdens de Bataafse Opstand tegen het Romeinse Rijk in het jaar 70 na Christus! Deze Civilis wordt opgevoerd als stamvader van de Wassenaars, en hiermee kregen de Wassenaars dan eindelijk een afstammingsmythe die kon opwegen tegen de Friese stamvader van de Egmonds en de Trojaanse wortels van de Arkels en Brederodes.

Door de Wassenaars binnen het Bataafse verleden te plaatsten, sloot de Rijnlandse auteur zich aan bij een geleerde stroming die sinds het begin van de zestiende eeuw haar stempel zou drukken op de Hollandse historiografie: het humanisme. Humanistische historici onderscheidden zich door een nadruk op het aanwenden van stijlmiddelen uit de klassieke literatuur en het gebruik van verschillende werken uit de Klassieke Oudheid.[35] Onder aanvoering van Cornelius Aurelius gingen deze geleerden zich richten op de vroegste geschiedenis van het gewest Holland: Batavia.[36]

Om het Bataafse gedeelte van zijn verhaal binnen de Wassenaarkroniek kracht bij te zetten, verwees de Rijnlandse auteur veelvuldig naar gezaghebbende bronnen: een aantal klassieke auteurs (de historici Valerius Maximus, Plinius de Oudere, Suetonius en Tacitus en de geograaf Pomponius Mela) en de *Divisiekroniek* van Cornelius Aurelius ("die kronijcke van Hollant").[37] Het werk van Suetonius, Valerius Maximus en Plinius de Oudere is daadwerkelijk gebruikt, het betreft namelijk letterlijke vertalingen en de vermelde informatie is niet in een andere bron beschikbaar.[38] Dit laatste gold echter niet voor de informatie waarbij verwezen wordt naar Tacitus en Pomponius Mela, deze stond ook in de *Divisiekroniek* van Aurelius.

Tacitus wordt door de Rijnlandse auteur gememoreerd in verband met de komst van de Catten naar Holland;[39] waar de Romeinse historicus echter vaag blijft over de reden van het vertrek van de Catten uit hun oorspronkelijke streek ("seditione domestica"),[40] volgt de Rijnlandse auteur Aurelius door melding te maken van conflicten over zoutwinning.[41] De informatie die volgens de auteur aan Pomponius Mela werd ontleend – de lengte van het woud Hercinia (60 dagvaarden) – is inderdaad te vinden in diens wereldbeschrijving, *De Chorographia*.[42] Exact dezelfde informatie, in vertaling en zonder de verwijzing naar Mela, is echter te vinden in de *Divisiekroniek*.[43] Voor het werk van Mela en Tacitus geldt dat de Rijnlandse auteur wel op de hoogte was van de inhoud van het werk, maar dat het gebruik hiervan zeker niet vast staat.

De hoofdbron voor het Bataafse gedeelte van de Wassenaarse kroniek is de *Divisiekroniek* van Cornelius Aurelius. Dit werk, gepubliceerd in 1517 als *Dye Cronijcke van Hollant, Zeelandt ende Vrieslandt*, maakte van Aurelius de meest invloedrijke persoon op het gebied van de Hollandse historiografie. Een belangrijk onderdeel van zijn werk vormt de Hollandse afstammingsgeschiedenis; met verwijzingen naar archeologische opgravingen en referenties aan klassieke auteurs, zoals Tacitus, Plinius en Ceasar, wist Aurelius aannemelijk te maken dat het volk van de Hollanders afstamde van de Bataven. Hiermee trachtte hij de traditionele afstammingsverhalen, zoals de meer elitaire 'Trojaanse mythe', naar de achtergrond te verwijzen.[44]

Op het gebruik van de *Divisiekroniek* binnen de *Rijnlandse Kroniekenserie* is reeds door enkele auteurs gewezen;[45] de schaal en manier waarop dit is gebeurd, is echter nog nooit onderzocht. Vooral voor de Batavia-stof binnen de Rijnlandse Wassenaarkroniek bleek de *Divisiekroniek* een geschikte bron, maar ook binnen andere kronieken moet dit werk zijn gebruikt.[46] Het verhaal van de Catten, de Germaanse stam die binnen de Wassenaarkroniek wordt opgevoerd als stamvaders van het geslacht Wassenaar, komt in grote mate overeen met Aurelius' beschrijving van de vroege Bataven/Hollanders. Zowel Aurelius als de anonieme auteur beschrijven hoe een volk werd verjaagd door conflicten over het purgeren van zout water en uiteindelijk terecht kwam in Holland.[47] De Rijnlandse Wassenaarkroniek vervolgt het verhaal met de lotgevallen van de 'Wasser Heeren', de latere heren van Wassenaar. Hoewel de feiten rondom deze 'heren van het

33 Den Haag, KB 131 G 31, f. 2.
34 Ibidem., f. 3.
35 B. Ebels-Hoving, 'Nederlandse geschiedschrijving 1350 – 1530: Een poging tot karakterisering' in: B. Ebels-Hoving, *et al* (red.), *Genoechlicke ende lustige historiën* (Hilversum 1987), 229 – 237.
36 C.P.H.M. Tilmans, *Aurelius en de Divisiekroniek van 1517: Historiografie en humanisme in Holland in de tijd van Erasmus* (Hilversum 1988).
37 Den Haag, KB 131 G 31, f. 1.
38 Voor Suetonius: Den Haag, KB 131 G 31, ff. 3 – 3v. Vergelijk: Suetonius, *De Vita Ceasarum*, 4.43 – 4.48. (Editie: J.C. Rolfe, *Suetonius 1* (Harvard 1998), 482 – 493.). Voor Valerius Maximus: Den Haag, KB 131 G 31, ff. 2v – 3. Vergelijk: Valerius Maximus, *Facta et dicta memorabilia* 4.3.5. (Editie : J. Briscoe, *Valerius Maximi: Facta et dicta memorabilia 1* (Stutgard 1998), 246.) In een later afschrift van de Rijnlandse kroniekenserie zou Johan van Duivenvoorde van Woude in de marge de eerste regel van de door de auteur geciteerde Latijnse tekst toevoegen, voorafgegaan door een capitel-nummer ("cap. 399"). Den Haag, CBG, GHS 01 A 02, f. 2v. Voor Plinius de Oudere: Den Haag, KB 131 G 31, f. 2v, Vergelijk: Plinius, *Historia Naturalis*, 4.15. (Editie: H. Rackham, *Pliny: Natural History II* (London 1952), 196 – 197.)
39 Den Haag, KB 131 G 31, ff. 1v – 2.
40 Tacitus, *Germania*, 29. (Editie: M. Hutton, *Tacitus 1* (Harvard 2000), 174 – 175.)
41 Aurelius, *Divisiekroniek*, ff. 11 – 11v (Div. 1, cap. 11).
42 Den Haag, KB 131 G 31, f. 1. Vergelijk: Mela, *De Chorographia*, 3.29. (Editie: C. Frick, *Pomponii Melae: De Chorographia Libri Tres* (Stutgard 1967), 62.)
43 Aurelius, *Divisiekroniek*, f. 11 (Div. 1, cap. 11).
44 C.P.H.M. Tilmans, 'Cornelius Aurelius en het ontstaan van de Bataafse mythe in de Hollandse Geschiedschrijving (tot 1517)', in: B. Ebels-Hoving, *et al* (red.), *Genoechlicke ende Lustige Historiën* (Hilversum 1987), 199.
45 Janse, *Ridderschap*, 286, Lulofs, 'Die van Brero', 81 en Tilmans, *Aurelius*, 175.
46 In de kroniek over de heren van Leerdam vinden we een bijna letterlijke overname van Aurelius' anekdote over de dood van Folpert van Leerdam. Den Haag, KB 131 G 31, ff. 22 – 22v. Vergelijk: Aurelius, *Divisiekroniek*, ff. 176 – 176v (Div. 19, cap. 7).
47 Aurelius, *Divisiekroniek*, ff. 11 – 11v (Div. 1, cap. 11). Vergelijk: Den Haag, KB 131 G 31, ff. 1v – 2.

water', zoals het bezit van het kasteel Britten en de tolheffing over de Rijn, grotendeels terug zijn te vinden in de *Divisiekroniek*,[48] mag de etymologische constructie 'Wasser Heeren' geheel op het conto van de creativiteit van onze anonieme auteur geschreven worden; zij komt in de *Divisiekroniek* niet voor.

De informatie over de geschiedenis van de stad Leiden zoals deze in de Wassenaarkroniek te vinden is, is ook direct afkomstig uit de *Divisiekroniek*. Als eerste is daar de etymologische verklaring van de naam Leiden: de naam zou afgeleid zijn van het feit dat de burchgraven de verschillende kooplui door de Rijn heen 'leiden'.[49] Hoewel dezelfde verklaring voorkomt in het werk van Johannes a Leydis,[50] ligt het voor de hand dat zij via Aurelius' *Divisiekroniek* in de Rijnlandse kroniekenserie terecht is gekomen.[51] Naast de etymologische naamsverklaring, vinden we een bijna letterlijke overname van de beschrijving van de eerste huizen van Leiden:

"Ende als ic oude luden hebbe horen seggen, so waren [...] iii husen[...], als dat oude huys dat nu 'in den Olyfant' hiet, ende dit was dat bouhuys. Die ander twee stonden opten Rijndijck, als dat oude huys op ten hoeck van den blaeuwen steen, ende dit was dat tolhuys[...] Dat derde huys staet besiden der stedeloedze ende dit was een herberge [...] ende dit was dat eerste begrip van Leyden."

Aurelius, *Divisiekroniek*, ff. 48v.

"Ende als men zeijt, zoe was dat grote oude huijs up die Vischmart, dat nu 'In den Olijfant' hiet, dat bouhuijs van den burch, dat groote duijsteenen huijs bij de blauwe steen was dat tolhuijs ende dat huijs, staende naest die stedeloetse, was een herberge, ende dese twe huijsen stonden up den Rijndijck, [...] Ende dese drie huijsen waren het eerste begrip des dorps Leijden..."

Den Haag, KB 131 G 31, f. 5v

De gelijkenis is treffend; de Rijnlandse auteur heeft het werk van Aurelius bijna letterlijk overgenomen. Wat opvalt is de toevoeging bij het huis 'In den Olijfant': dit zou volgens de Rijnlandse auteur aan de Vismarkt liggen; een dergelijke locatie wordt door Aurelius niet genoemd. Wellicht duidt dit er op dat de Rijnlandse auteur in of rond Leiden woonachtig was.

Opvallend aan het Batavia-gedeelte van de Rijnlandse Wassenaarkroniek in vergelijking met Aurelius' *Divisiekronick* is haar beknoptheid. Tot de verbeelding sprekende beschrijvingen van wapenfeiten en uitweidingen over de deugdzaamheid van het Bataafse geslacht blijven achterwege. Door de wortels van de familie van Wassenaar in het Bataafs verleden te plaatsen, lijkt er doelbewust een Wassenaarse identiteit te worden geschapen: de Wassenaars worden hierdoor verheven tot een Bataafs koningsgeslacht en verbonden

48 Over het kasteel Britten, zie: Aurelius, *Divisiekroniek*, f. 12 (Div. 1, cap. 13), f. 16 (Div. 1, cap. 20), ff. 29 – 29v (Div. 2, cap. 15), f. 86v (Div. 3, cap. 95). Vergelijk: Den Haag, KB 131 G 31, ff. 3 – 4. Over tolheffing over de Rijn, zie: Aurelius, *Divisiekroniek*, f. 12 (Div. 1, cap. 13), ff. 48 – 48v (Div. 2, cap. 25). Vergelijk: Den Haag, KB 131 G 31, f. 2, f. 5v.
49 Den Haag, KB 131 G 31, f. 5v.
50 Tilmans, 'Bataafse Mythe', 194.
51 Aurelius, *Divisiekroniek*, ff. 48 – 48v (Div. 2, cap. 25).

aan de Bataafse leider Julius Civilis, een bloedband die bovendien als zodanig niet in Aurelius' *Divisiekroniek* voorkomt.

Deze bloedband kwam in een ander werk van Aurelius, de *Prosopopoeia Frisia* uit 1524, wel voor. Dit lofschrift op de daden van Jan van Wassenaar († 1523) in de Friese oorlog werd zeven jaar na de *Divisiekroniek* geschreven. Hierbinnen vinden we de eerste expliciete melding van de verwantschap tussen Julius Civilis, leider van de Bataafse Opstand, en het Wassenaargeslacht, in de persoon van de tragisch omgekomen Jan van Wassenaar. Volgens Aurelius was het logisch dat van Wassenaar voorop ging in de strijd om de Hollandse 'libertas' te beschermen tegen de Gelderse 'tiran': zijn voorvader had immers hetzelfde gedaan tegen de Romeinen![52]

De auteur van de *Rijnlandse Kroniekenserie* heeft mogelijk de *Prosopopoeia* gekend, hoewel letterlijke citaten ontbreken. Anderzijds is het mogelijk dat hij contacten onderhield met Floris van IJsselstein, tot wie Aurelius zich in zijn lofschrift richtte (Jan van Wassenaar was reeds gestorven), of dat hij andere contacten had binnen de afstammelingen van de familie van Wassenaar, waarbinnen deze Civilis-mythe een geliefde anekdote moet zijn geweest.

Gezien de schepping van een Wassenaarse identiteit, mag het geen toeval heten dat de *Rijnlandse kroniekenserie* juist binnen de kringen rond de Wassenaarse geslachten, zoals de Duivenvoordes, gretig aftrek vond. Behalve de twee handschriften die in het bezit waren van de Warmondse tak van de Duivenvoordes – beide zijn toegeschreven aan Johan van Duivenvoorde van Woude[53] –, is een derde handschrift ook in een aan Wassenaar verbonden archief terechtgekomen.[54] Een vierde handschrift in Wassenaars bezit behoorde mogelijkerwijs toe aan Arent van Duivenvoorde van Opdam († 1558). In een inventaris van zijn boedel die na zijn dood werd opgesteld, vinden we ondermeer een *Divisiekroniek* en een handschrift "van d'affcompste van den edelen van Hollant".[55] Het is gezien de hierboven beschreven Wassenaarse dimensie aannemelijk dat het laatste een afschrift van de Rijnlandse kroniekenserie betreft.

De Rijnlandse Wassenaarkroniek stond aan de basis van de geschiedschrijving rondom het geslacht Wassenaar. De Catten-theorie, een verzinsel van de Rijnlandse auteur, vinden we in enkele gevallen bijna letterlijk terug in latere werken, zoals de *Wassenaarkroniek* (1559 – 1560) van de Wassenaarse huiskapelaan Dirk Wouterszoon en de *Corte Genealogique Beschrijvinge* (1659) van Daniel Francoys Hagens.[56] Beelaerts van Blokland, die van mening is dat de Catten-theorie uit de koker van Dirk Wouterszoon kwam, beschrijft hoe Dirk

52 Leiden, UB Vulc. 66 ff. 127 – 130r.
53 Den Haag, CBG, GHS 01 A 02 en Warfusé, hs. d'Oultremond.
54 Dit handschrift bevindt zich, samen met een 19e eeuws afschrift, in het Nationaal Archief te Den Haag, in het recentelijk samengevoegde Archief van de familie van Wassenaer van Duvenvoorde. Den Haag, NA AFW inv. nr 2.
55 S. Groenveld, 'Terug naar Wassenaar. De stijging van de Duvenvoirdes(1523-1665)', in H.M. Brokken (red.), *Heren van stand: Van Wassenaer1200-2000. Achthonderd jaar Nederlandse adelsgeschiedenis* (Den Haag 2001), 132.
56 Voor het werk van Dirk Woutersz. : W.A. Beelaerts, 'Heer Dirk Woutersz.' in: *Leidsch Jaarboekje 24* (1931), 145. Catten-passages binnen het werk van D.F. Hagens: Den Haag, NA AFW, inv. nr 15 (grote uitvoering), f. 12.

om die reden de titel "Wassenariae stirpis egregius assertor" kreeg aangemeten: buitengewoon verdediger van het Wassenaarse geslacht.[57] Deze titel komt de Rijnlandse auteur eveneens toe: een groot deel van de Wassenaarse afstammingsmythe was immers het product van zijn creativiteit.

Kritiek op de afstamming van andere geslachten

De tweede manier waarop de Rijnlandse auteur duidelijk wilde maken dat de Wassenaars tot de absolute top van de Hollandse adel behoorden, was door kritiek te leveren op de afstamming van andere van oudsher roemruchte geslachten, zoals de Egmonds, Brederodes en Arkels. Waar de Wassenaarse afstammingsmythe zich ondersteund weet door referenties aan verschillende klassieke auteurs en opmerkingen als "dat guet te bewijsen is",[58] wordt de mythologische afstamming van zowel de Egmonds als de Brederodes ernstig in twijfel getrokken. In beide gevallen stelt de Rijnlandse auteur zelfs dat daar "niets zeekers of auctentijcx off geschreven is".[59]

Binnen de Rijnlandse Egmond- en Brederodekroniek wordt gewezen op tegenstrijdige theorieën binnen de Hollandse historiografie aangaande de wortels van het betreffende geslacht. Deze theorieën worden tegenover elkaar geplaatst, zonder dat er een voorkeur voor een van beide wordt uitgesproken. Op deze wijze lijkt de Rijnlandse auteur opzettelijk twijfel te zaaien over de waarachtigheid van deze afstammingsverhalen. De aanhef van de Egmondkroniek illustreert deze werkwijze:

> *"Den oerspronck ende dat beginne der heeren van Egmondt en bevint nijet auctentijcx off zeeckers off bescreven. Want sommige schrijven dat zij hoeren beginne ende oorspronck genomen hebben van den koninck Radtbout van Neder-Vrieslandt [...]. Andere schrijven ende zeggen dat zij hoeren naem sortieren ende genomen hebben als voochden, ofte advocaten, des prelaten ende abts van Egmondt, usurperende ende annemende den naem van Egmondt, nijet van generatie ofte geboorte, mar doer dofficie als erff voecht, ofte advocaet, des prelaets voors."*[60]

De eerste stroming waaraan gerefereerd wordt, waren aanhangers van de zogenaamde 'Radbod-theorie'; zij stelden dat de Egmonds stamden uit het Friese koningsgeslacht. Binnen de laatmiddeleeuwse historiografie lijkt deze visie de meeste voorstanders te tellen. Het eerste werk waarin de hierboven beschreven verbinding tussen Egmond en Friesland uitvoerig wordt uitgewerkt, is het zogenaamde *Opusculum de gestis illustrium dominorum de Egmonda* (1475-1478).[61] Het bleek een invloedrijk werk dat aan de basis zou staan van de Egmondse adelshistoriografie, maar riep ook al snel kritiek op. Enkele jaren na het verschijnen van het *Opusculum* schreef Johannis a Leydis een *Egmondsche Abtenkroniek*, waarin een geheel andere visie naar voren wordt gebracht. Leydis' werk lijkt een directe reactie op het *Opusculum* en haalt enkele van de daarin geopperde theorieën onderuit.[62] De heren van Egmond waren niet van koninklijke bloede, maar zouden juist afstammen van de eerste erfelijke advocaat van het Egmondse klooster: Berwold. De naam 'van Egmond' zou van dit ambt afkomstig zijn; de heerlijkheid van Egmond werd immers pas later vergaard.[63] Binnen de Rijnlandse Egmondkroniek volgt de auteur aanvankelijk de genealogie van het *Opusculum* en vult deze vervolgens aan tot zijn eigen tijd, eindigend bij Jan, de eerste graaf van Egmond.[64] Hij noemt de advocatentheorie van Johannis a Leydis echter als alternatief. Door te wijzen op de tweestrijdigheid binnen de Egmondse historiografie gaf hij aan dat verhalen over de Egmondse afstamming met een grote korrel zout moesten worden genomen – in tegenstelling tot zijn verhaal met betrekking op de familie van Wassenaar.

Aangezien er aangaande de wortels van de familie van Brederode ook onenigheid was binnen de historiografie, paste hij bij hen dezelfde strategie toe.[65] Voor de familie van Arkel werkte een dergelijke 'tactiek' echter niet. Binnen de historiografie rond dit geslacht waren namelijk nauwelijks tegenstrijdigheden te vinden, omdat bijna ieder werk in hoofdzaak gebaseerd was op de visie van één schrijver: Theodericus Pauli.[66] De in diens werk gepresenteerde Trojaanse stamwortels vinden we dan ook exact terug in de Rijnlandse Kronieken, waarbinnen ook expliciet gerefereerd wordt aan de "kronijck van Arckel".[67] De Rijnlandse auteur volgt het werk van Pauli op de voet, maar is een stuk beknopter.

Aan het einde van de Rijnlandse Arkelkroniek staat echter een zonderlinge passage die in het werk van Pauli niet voorkomt:

> *"Ende hoe rijck, edel ende machtich dese heeren van Arckel waren, zoe zien zij nochtans te niet gecomen ende vergaen, overmits hoer hochmoedicheijt, ende dat zij hem setten tegen haer overhooft. Allen eedelen ende eerbaren mannen, tot een exempel, behoren heuren oversten te kennen ende daer tegen niet te rebelleren, wantet altijt een quaet eijnde ncempt, alst an desen lesten heeren Jan [van Arkel] ende jonckheer Willem [van Arkel], zijnen zoen, verschenen is geweest."*[68]

Binnen deze passage wordt het verzet van de Arkels tegen de Hollandse graaf, hetgeen zou leiden tot het uitsterven van dit geslacht, op een bijzonder negatieve wijze geïnterpreteerd; Andriessen spreekt zelfs van een "anti-Arkelsche" geest.[69] Op deze wijze wordt ook binnen

57 Beelaerts, 'Heer Dirk Woutersz.', 145 (n. 1).
58 Den Haag, KB 131 G 31, f. 2.
59 Ibidem, f. 27, 44v.
60 Ibidem, ff. 27 – 27v.
61 Janse, 'Vergane Glorie?', 29.
62 Ibidem., 28 – 33.
63 Janse, 'Vorstelijk en Autochtoon', 49.
64 Ibidem., 55.
65 De problematiek rondom de afstamming van de Brederodes is te uitvoerig om in dit artikel te behandelen, ik hoop hier in een ander verband op terug te komen. Voor een gedeeltelijke behandeling van de problematiek, zie: Lulofs, 'Die van Brero', 79 – 99.
66 M.J. Waale, 'Pauli en het auteurschap van de *Kronijcke des lants van Arckel ende der stede van Gorcum*', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 105 (1992), 166 – 192.
67 Den Haag, KB 131 G 31, f. 19.
68 Ibidem., f. 21v.
69 Andriessen, *Historia dominorum*, XXIV.

de Rijnlandse Arkelkroniek afbreuk gedaan aan de status van een groot, Hollands geslacht, kennelijk doelbewust tot meerdere glorie van het geslacht van Wassenaar.

Behandeling van kleine, Rijnlandse geslachten

De derde wijze waarop de Rijnlandse anonymus de hoge positie van het Wassenaarse geslacht trachtte te belichten was door de Wassenaarse kroniek vooraan te plaatsen binnen zijn serie, een veelbetekende positie. Door naast de kronieken over de Egmonds, Brederodes en Arkels verschillende andere met name Rijnlandse geslachten te behandelen, breidde hij het aantal besproken geslachten uit tot een aantal dat wellicht representatief stond voor de voltallige in Holland actieve adel. Op deze manier creëert de auteur de illusie dat van alle geslachten die Holland rijk is, de van Wassenaars de allerhoogste in rang waren.

Wat opvalt bij de kronieken die gewijd zijn aan Rijnlandse geslachten als Poelgeest en Alkemade, is dat geen enkele poging wordt gedaan om deze geslachten van 'fantastische' stamvaders te voorzien. Wel komt een ander vermeldenswaard aspect van deze serie aan bod: het eigen onderzoek van de auteur. Verspreid over de gehele serie komen maar liefst een veertigtal verwijzingen naar ambtelijke bronnen voor. De meeste van deze ambtelijke bronnen werden gebruikt in de Wassenaarkroniek en de kronieken over andere Rijnlandse geslachten. Van een aantal van deze stukken is het mogelijk de herkomst te achterhalen; op basis hiervan wordt in het onderstaande het gebruik van twee adellijke huisarchieven besproken.

Gebruik van het huisarchief van Warmond

Met enige zekerheid is het gebruik van het huisarchief van de heren van Warmond vast te stellen; de herkomst van in ieder geval zeven aangehaalde oorkonden kan hieraan worden verbonden. Het merendeel van deze oorkonden bevindt zich, logischerwijs, in de kroniek die handelt over de familie van Woude, die tot ca. 1520 de heerlijkheid van Warmond in bezit had. Het gaat hierbij vooral om leenbrieven en verschillende, grafelijke oorkonden,[70] ook wordt gerefereerd aan een memorieboek, waaruit hij de namen van de eerste vijf heren van Warmond zou hebben gehaald.[71] Een dergelijk memorieboekje is bewaard gebleven en is nog altijd beschikbaar in het huisarchief van de heren van Warmond, dat thans raadpleegbaar is in het Regionaal Archief van Leiden.[72] Van een deel van de oorkonden is het origineel echter verloren gegaan; afschriften van de desbetreffende oorkonden staan echter in een in 1587 opgesteld *Copijenboekje*.[73]

70 Den Haag, KB 131 G 31, ff. 63v – 66. De oorkondes waaraan gerefereerd wordt komen overeen met de volgende archiefnummers: Leiden, RAL, Huisarchief van de Heren van Warmond, inv. nrs 5,6, 540, 651.
71 Den Haag, KB 131 G 31, f. 64.
72 Leiden, RAL, HHW, inv. nr 438.
73 Den Haag, KB 131 G 31, f. 66. Het gaat om een 'open brief' van graaf Jan van Henegouwen, waarin deze Jacob van den Woude een zekere borgtocht vrij schold. Leiden, RAL, HHW, inv. nr 1. Zie ook: W. van Iterson, 'De Borgtochten van Jacob van den Woude', *Leidsch Jaarboekje 31* (1939), 150 – 156. Op basis van hetzelfde Copijenboekje kan worden aangetoond dat de andere oorkonden ook al in de 16e eeuw deel uitmaakten van dit archief.

Ook in de Rijnlandse Brederodekroniek wordt gebruik gemaakt van oorkonden uit het Warmondse huisarchief. In een passage waarin de zoektocht van de Rijnlandse auteur naar de ware locatie van het slot Teijlingen wordt verhaald, wordt verwezen naar een brief van de graven Aalbrecht en Willem van Beijeren aan Johan van Woude.[74] In dezelfde passage wordt huize Lockhorst onder de loep genomen, dit zou immers in "oude brieven ende hantvesten" ook 'Oude Teijlingen' worden genoemd. In het Warmondse huisarchief bevindt zich een bundeling van oorkonden die van doen hebben met het huis Lockhorst, lopend van 1415 tot 1523.[75] Deze bundeling is rond 1525 samengesteld, en zal dus beschikbaar zijn geweest voor een gebruiker van het Warmondse huisarchief aan het begin van de zestiende eeuw. Op basis van het bovenstaande mogen we de auteur van de Rijnlandse kroniekenserie tot deze gebruikers rekenen.

Gebruik van het archief van de heren van Poelgeest

Anders dan het huisarchief van de heren van Warmond dat volledig bewaard is gebleven in het Regionaal Archief Leiden, zijn de meeste Hollandse familiearchieven verspreid geraakt of simpelweg verloren gegaan. Dit laatste geldt voor het archief van een andere Rijnlandse familie: de heren van Poelgeest. Toch wijzen de frequentie en de nauwkeurigheid van de bronvermeldingen in de Rijnlandse kroniekenserie op het gebruik van het archief van deze familie.

De Rijnlandse Poelgeestkroniek bevat maar liefst vier expliciete bronvermeldingen. Ook hier gaat het voornamelijk over leenbrieven en oorkonden.[76] Een vijfde Poelgeestse bron bevindt zich in de Alkemade-kroniek, en de wijze waarop deze in de tekst is verwerkt, is binnen deze serie uniek: het gaat om een letterlijk afschrift van de gehele oorkonde. Met deze oorkonde beleende Diederick, burchgraaf van Leiden, IJsbrant van Poelgeest met het huis van Poelgeest, vervolgens ordonneerde hij dat bij de versterving van IJsbrants mannelijke lijn, het huis zou komen op de nakomelingen van diens broer: Floris van Alkemade.[77] Hoewel de bron gebruikt is in de Alkemade-kroniek zal deze bron afkomstig zijn geweest uit het familiearchief van Poelgeest; de oorkonde is immers gericht aan een telg uit dit geslacht. Daarbij stelt de Rijnlandse auteur verderop in de Alkemade-kroniek:

> *"Soe wie dat nu voert van desen Florens van Alckemade gecomen is, dat en kan ick niet bevinden in gheene cronijcken, hantvesten of previligien. Aldus dat hijer nae volcht hebbe ick van den huijse van Poelgeest..."*[78]

74 Den Haag, KB 131 G 31, ff. 47v – 48. Vergelijk: Leiden, RAL, HHW, inv. nr 465.
75 Leiden, RAL, HHW, inv. nr 684.
76 Den Haag, KB 131 G 31, ff. 71 – 73. Van slechts een oorkonde, waarbij graaf Willem van Henegouwen heer Dirk I van Poelgeest beleent met de heerlijkheid van Hoogmade, is melding gemaakt in het oorkondenboek van Kruisheer. J.G. Kruisheer, *Oorkonden van Holland en Zeeland tot 1299 II* (Assen 1986), nr. 938. Het origineel hiervan is echter niet bewaard, hetzelfde geldt blijkbaar voor de andere oorkonden waarnaar verwezen wordt.
77 Den Haag, KB 131 G 31, ff. 87v – 88v.
78 Ibidem, f. 88v.

Het huisarchief van Poelgeest blijkt een vruchtbare bron voor de familiegeschiedenis van zowel die van Poelgeest, als die van Alkemade. Beide kronieken lijken van dezelfde auteur afkomstig.

Alternatieve bronnen: grafschriften en plaatselijke bevolking

Verschillende malen geeft de Rijnlandse auteur aan dat hij bepaalde dingen "in geene cronijcken ofte oude boecken off brieven konnen vinden".[79] Voor zijn eigen onderzoek blijkt hij dan ook verschillende alternatieve bronnen gebruikt te hebben. Deze bronnen plaatsen de Rijnlandse auteur nog sterker binnen het gebied rondom Leiden: hij gebruikte grafschriften uit de regio Warmond en lijkt enige kennis over te nemen van de lokale bevolking van Rijnlandse dorpen als Sassenheim en, wederom, Warmond.

De auteur maakte vaak gebruik van *epitaphia*, ofwel grafschriften. Dit waren grafteksten waarin, behalve lofspraken op de overledenen, ook waardevolle, biografische gegevens stonden, zoals sterfdata, familieleden en huwelijkspartners, maar ook informatie over donaties voor de stichting van kloosters of memoriediensten. Hoewel de auteur maar één enkele keer expliciet melding maakt van een dergelijk grafschrift, namelijk dat van Jan van Borsel, zijn vrouw en hun kind in het plaatsje Borselle, moet hij er veelvuldig gebruik van hebben gemaakt.[80] Een aanwijzing hiervoor is de soms wel erg gedetailleerde beschrijving van de ligging van gestorven personen. Hoe kon de auteur bijvoorbeeld weten dat het graf van Evert van Hoochwoude in de parochiekerk van Den Haag, voor het hoge altaar en "onder den blieuwe zarcke" lag zonder zelf de grafsteen te hebben zien liggen?[81] Ook de kennis van de sterfdatum van Willem de Bastaard, man van de dochter van Dirck van Wassenaar, moet hij te danken hebben gehad aan een epitaphium, hij stelt immers dat hij deze beschreven vond in "een glaes te Carthuijseren buijten Geertruijenberch, int pandt".[82] Ook in de buurt van Warmond moet de Rijnlandse auteur een aantal begraafplaatsen hebben bezocht. In zijn kroniek over de heren van Warmond, weet hij precies te vertellen op welke plek binnen de parochiekerk eenieder van hen is begraven. Vergelijken wij zijn plaatsbeschrijving met een beschrijving van dezelfde graven uit het laatste kwart van de zestiende eeuw, dan komen deze precies overeen.[83]

Geldt voor de hiervoor besproken bronnen nog min of meer dat de moderne medievist ze ook nog kan raadplegen, dit is niet het geval voor de laatste categorie: de orale bronnen.

79 Een soortgelijke formulering komt driemaal voor, in kronieken over verschillende geslachten: Den Haag, KB 131 G 31, ff. 64, 70v en 88v.
80 Ibidem, f. 90.
81 Ibidem, f. 97v.
82 Ibidem, f. 9v.
83 De beschrijving van het graf van Reinolde van den Woude († 1518), "in die prochiekerck, an de graet van den choor", komt geheel overeen met de beschrijving uit het laatste kwart van de zestiende eeuw, dat zich in het huisarchief van de Heren van Warmond bevindt. Het zelfde geldt voor de locatie van de grafstenen van Jan I, Jacob XV en Jacob XVI van den Woude; allen voor het hoge altaar. Den Haag, KB 131 G 31, ff. 67v – 68v. Vergelijk: Leiden, RAL, HHW, inv. nr 447. De hand van dit archiefstuk lijkt op die van Johan van Duivenvoorde van Woude. Gedeeltelijk afschrift: W. A. Gevers Deynoot, 'Genealogie van den Woude, de Heren van Warmond', *De Nederlandsche Leeuw* 81 (1964), 94 – 95.

Bij de Rijnlandse Poelgeestkroniek begint de auteur met het opnoemen van de verschillende huizen die het geslacht heeft bewoond en wie daar bij tijde van zijn schrijven in woonden. Hoe en waarom deze huizen zo vaak van eigenaar wisselden heeft hij, naar eigen zeggen, in geen enkel geschrift kunnen vinden, vandaar dat hij naar andere middelen moest grijpen:

> *"Ende aldus dat ick hijer of gesien ende gehoort hebbe van den naeste magen, successoren ende leenvolgers deser goeden, sloten ende huijssen ende voert van hoeren geslachten afcoemsten ende vrienden zal hijer verclaert worden."*[84]

Waar de schriftelijke bronnen in gebreke bleven, is de auteur dus zelf op zoek gegaan naar informatie en deze vond hij door te spreken met nakomelingen en de bewoners van de desbetreffende huizen. Dit getuigt van goede contacten binnen de besproken regio, Warmond/Oegstgeest, en van een sterke motivatie om zijn werk te ondersteunen met min of meer feitelijke gegevens.

Van een zelfde soort 'onderzoek' wordt verslag gedaan binnen de Rijnlandse Brederodekroniek. Ditmaal wil de auteur weten welk kasteel bedoeld wordt als het gaat over 'Teilingen'. Drie huizen kwamen hiervoor in aanmerking: het huis Oude Teilingen te Warmond, huize Lockhorst aldaar, dat in oude brieven 'Oude Teilingen' werd genoemd, en het slot Teilingen in Sassenheim. Zijn uiteindelijke keuze voor het slot Oude Teilingen te Warmond baseert hij op ambtelijke bronnen, maar de optie Sassenheim verwerpt hij omdat "dit oude huijs, als oude luijden zeggen, hijet Deijlingen".[85] Ook dit wijst erop dat gebruik is gemaakt van de kennis van de plaatselijke bevolking.

Conclusie

De bestudering van het brongebruik in de *Rijnlandse Kroniekenserie* roept het beeld op van een auteur die als een gemotiveerd en vindingrijk historicus te werk is gegaan. Hij sloot aan bij ideeën van humanisten, was op de hoogte van verschillende denkbeelden binnen de Hollandse historiografie en schrok er niet voor terug om zelf op onderzoek uit te gaan. Dat de auteur zich tijdens het schrijven in het Rijnland moet hebben bevonden, is aannemelijk op grond van zijn onderwerpkeuze en de herkomst van het merendeel van zijn bronnen. Deze auteur moet verantwoordelijk worden gehouden voor de inhoud van alle in de serie opgenomen kronieken; het is geen verzameling van adelskronieken die voorheen zelfstandig bestonden.

De serie als geheel had één duidelijk doel: het verheerlijken van de familie van Wassenaar. De Rijnlandse anonymus slaagde in zijn opzet door de Wassenaars te voorzien van een Bataafse afstammingsmythe en de verhalen rondom andere geslachten af te zwakken. Het is goed mogelijk dat de familie van Duivenvoorde, die later in de zestiende eeuw de naam Van Wassenaar weer zou aannemen, opdracht heeft gegeven voor het

84 Den Haag, KB 131 G 31, f. 70v.
85 Ibidem, f. 48.

maken van deze serie. Deze serie adelskronieken als geheel beantwoord aan Romeins beeld van een adelskroniek – een fantasierijk instrument van politieke beeldvorming – zij het dat naast fantasterijen, wel degelijk gebruik is gemaakt van legitieme bronnen. Deze adelshistoriografie is als historische bron dan ook wellicht betrouwbaarder dan Romein heeft doen voorkomen.

Als we deze serie adelskronieken als een eenheid beschouwen, het product van een en dezelfde auteur, betekent dit dat de bloei van 'de adelskroniek' in Holland rond 1500 niet mag worden geïnterpreteerd als een verschijnsel dat voortkwam uit een nieuwe behoefte die over de gehele linie van de Hollandse adel gelijkelijk werd gevoeld. Het schrijven van een adelskroniek gebeurde vooral op initiatief van hooggeplaatste geslachten of instanties waaraan zij verbonden waren. De kronieken die binnen de *Rijnlandse Kroniekenserie* gewijd zijn aan de minder vooraanstaande geslachten moeten niet worden geïnterpreteerd als werken die op instigatie van de desbetreffende geslachten werden geschreven; ze dienen te worden geplaatst in het kader van het doel van de Rijnlandse auteur: de verheerlijking van de familie Wassenaar. Juist door de complete Hollandse adel te beschrijven, kon hij één familie daar bovenuit laten stijgen.

Summary

This article discusses late medieval chronicles dealing with noble families from the county of Holland. The sudden interest in this kind of historiography at the end of the fifteenth century has been explained by Jan Romein as a consequence of the decline of the nobility in this period. This explanation can no longer be sustained since recent studies have stressed the rise in importance and the international character of the higher nobility of Holland in this period. A series of such chronicles used to be regarded as a collection of existing texts, collected at a later date, but individually produced by families of high as well as of low status. Closer study, however, reveals that all these chronicles were written by a single historian working in the Rhineland in the neighbourhood of the town of Leiden. His main aim was to highlight the noble family Van Wassenaar. His work is renamed here as: *De Rijnlandse kroniekenserie* (the series of chronicles from the Rhineland). The chronicles dealing with families of a lower status, then, were not created for these families themselves, but as a means to increase the status of the Wassenaar-family. Chronicles dealing with noble families from the county of Holland seem only to have been of interest to the higher nobility, and the sudden appearance of this historiographical 'genre' at the end of the fifteenth century can be explained by the vitality and the international character of this part of the nobility from Holland.